

В. В. Сєдих

канд. пед. наук, доц., головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства,
ХДНБ ім. В. Г. Короленка, м. Харків, Україна
seduhww@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0001-9410-7914>

ОЧІЛЬНИКИ ПІДГОТОВКИ БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ ЗА 100 РОКІВ ЇЇ ІСТОРІЇ В ХДАК

Харківська державна академія культури (ХДАК) за столітню історію свого існування завжди залишалася флагманом підготовки фахівців вищої кваліфікації бібліотечно-інформаційної сфери. Нині разом із нею подібних фахівців готують інші заклади вищої освіти (ЗВО) України, але ХДАК є найстарішим, найавторитетнішим, найвпливовішим навчальним закладом. Підготовлені ЗВО спеціалісти працюють в усіх регіонах, усіх галузях і сферах духовної та матеріальної культури (документно-інформаційне забезпечення є їх «кровотворною» системою). Доля самої спеціальності не викликає ніяких побоювань, а ось збереження самостійності навчального закладу в екстремальних умовах — під загрозою.

Без перебільшення, в історичному просторі та в перспективі знань та авторитет ЗВО — це результат добросесної, висококваліфікованої, самовідданої праці його науково-педагогічних працівників, зокрема бібліотечного факультету, який зберігав окремішність до 2014 р. Усі його структурні підрозділи завжди були націлені на якісну підготовку фахівців. Однак, у свою чергу, успішність їх функціонування залежала від керівників. Роль особистості в історії загальновідома. Для будь-якого факультету — це його очільник, декан. Він і тактик, і стратег щодо всіх напрямів розвитку факультету, визначення його подальших перспектив. Уся еволюція бібліотечного факультету ХДАК дозволяє констатувати, що всі його декани були гідними цієї надважливої і високої посади як успішні управлінці, організатори, педагоги, науковці, високоморальні особистості, які залишили по собі світлу пам'ять.

Останні дослідження довели, що фактично першим деканом (у той час назва цієї посади була «завідувач книжково-бібліотечною секцією» факультету політосвіти ХІНО) в 1927 р. став відомий бібліотечний діяч, бібліотекознавець і літературознавець з Одеси, Лев Рудольфович Коган (1885–1959) [2]. Підготовка бібліотекарів тоді велася за навчальним планом, який складався з двох споріднених циклів: книгознавство та бібліотекознавство. Продумані структура й зміст плану зумовлювали достатню підготовку студентів з обох спеціальностей. Викладання спеціальних дисциплін розпочиналося на старших курсах. Шкода, що Л. Коган незабаром перейшов з

посади, переїхавши до іншого профільного вишу, де із часом здобув заслужені знаність і шану [2].

Першим офіційним деканом стала одна з найвідоміших українських бібліотекознавців Надія Яківна Фрідьєва (1894–1982) [2; 6; 13; 28]. У 1928 р. після від'їзду з Харкова Л. Когана вона за наказом НКО УРСР була переведена з Києва до тодішньої столиці України — Харкова, щоб очолити бібліотечне відділення Харківського інституту народної освіти (ХІНО). Це була молода, але досвідчена бібліотекарка-дослідниця, за плечима якої — досвід організації бібліотечної справи на регіональному рівні (Урал, Київ), плідна науково-дослідницька робота в УНІКу (про яку позитивно відзивався його тодішній директор Ю. Меженко), активна участь у роботі бібліотечних форумів, змістовні публікації в центральних виданнях і фаховій пресі.

Одночасно Н. Фрідьєва зуміла створити й першу в Україні кафедру бібліотекознавства з аспірантурою (про таку кафедру при університеті на початку ХХ ст. мріяв К. І. Рубинський). З 1929 р. по 1931 р. Н. Фрідьєва керувала бібліотечним факультетом; до 1935 р. — кафедрою бібліотекознавства, виконувала обов'язки професорки ЗВО — спочатку Харківського інституту політосвіти (1929), з 1931 р. — Всеукраїнського інституту комуністичної освіти. Це був єдиний вищий бібліотечний навчальний заклад в Україні. Серед інших спеціальностей він готував організаторів бібліотечної справи і методистів — майбутніх керівників середньої ланки управління від районних бібліотек і вище за рангом [13].

У навчальних планах спеціальні бібліотечно-бібліографічні дисципліни (разом з практикою) становили лише 30 %, інші — соціально-економічні та гуманітарні. Це означало, що значна частина випускників з бібліотечним дипломом, які мали ґрунтовну гуманітарну підготовку, відразу направлялися до партійних, радянських, профспілкових структур як цінні ідеологічні працівники (інструктори, зав. відділами, управліннями), на яких був «шалений» попит. Фактично, більша частина з них не працювала за фахом. Страждали від цього бібліотеки, де кількість бібліотекарів з вищою освітою була дуже низькою. Так, А. Гуменчук стверджує, що за даними бібліотечної статистики в системі НКО УРСР в 1937 р. працювало 4406 бібліотекарів, з них лише 113 мали вищу освіту, 920 — середню, 3373 — початкову [7, с. 62].

Н. Фрідьєва, попри інтенсивну адміністративну й навчальну роботу, не полишала й наукову. Крім одноосібних праць, разом з Д. Баликою вони опублікували спільні дослідження з вивчення читачів. За цей період вона оприлюднила 15 публікацій з читачезнавства, підготовки кадрів, організації бібліотечної справи [28]. Особливо популярним серед бібліотекарів і студентів був посібник Д. Балики і Н. Фрідьєвої «Вивчення читача» [26].

У ньому йшлося про проблему державного значення, оскільки охочих читати книжки в новоутворених бібліотеках було небагато. Людей потрібно було залучити до книгозбірень й утримати там, зробити із «сіряка» свідомого читача (за висловом Б. Боровича). Під час чергової політичної кампанії боротьби з класово-ворожими кадрами це видання визнане шкідливим і вилучене з обігу. Воно навіть стало для авторів звинувачувальним матеріалом. Н. Фрідьева зазнала публічного приниження. Її змусили не тільки самокритикуватися на власній кафедрі перед підлеглими, але й написати статтю про свої політичні помилки у вивченні читачів, де вона відмовлялася від аргументованих висновків, несправедливо звинувачувала себе в підміні, начебто, конкретного читача на абстрактного, відриві теорії від практики. Серію помилок вона «геніально» назвала меншовицьким ідеалізмом. Це було зроблено заради фізичного збереження себе і своєї сім'ї [27]. Десь їй пощастило, десь допомогли деякі колеги. Вона влаштувалася до Центральної наукової бібліотеки Харківського університету на посаду вченого секретаря, після війни працювала там само заступником директора. Адаптувавшись у новому колективі, вона займалася й науковою роботою, опублікувавши чудову розвідку з історії університетської бібліотеки.

Після повернення в 1943 р. до Харкова радянської влади інститут відновив свою роботу на правах факультету Харківського державного педагогічного інституту (ХДПІ). Керівництво ЗВО запросило Н. Фрідьеву повернутися, але та рішуче відмовилася. Навіть через багато років образа не вщухла. Тоді до фахівчині прийшли студенти з проханням прийняти пропозицію керівництва ХДПІ, і вона не змогла їм відмовити. У 1944 р. вчена-педагог знову очолює кафедру бібліотекознавства, з лютого 1944 р. по серпень 1946 р. виконує обов'язки декана факультету. Надія Яківна до 1970 р. успішно працювала на посаді завідувачки кафедри. Її поважали й любили всі, попри рішучість і строгість у роботі, особливо студенти, а колеги неабияк пишалися тим, що працюють разом із видатною викладачкою і вченою. В одній зі статей автор цієї розвідки за підказкою її колишніх студентів спробував порівняти життєве кредо двох відомих харків'янок-просвітителів Х. Алчевської та Н. Фрідьевої [19]. Вона уособлювала в собі бібліотечний світ України, була його гідним постпредом, як колись Л. Хавкіна [6; 13; 28].

На посаді декана бібліотечного факультету Надію Яківну змінив Мусій Маркович Фельдштейн (1903–?). Він був одним із перших випускників бібліотечного відділення самостійного навчального закладу — ХІПО (1926–1930). У 1930–1932 рр. навчався в аспірантурі Харківського науково-дослідного інституту педагогіки. У 1935 р. здобув учене звання доцента. Професію Мусій Маркович обрав свідомо, оскільки активно цікавився бібліотечною роботою ще в часи служби в армії, де очолював різні книгозбірні. Треба зазначити, що тогочасна мережа армійських бібліотек міцніла й розвивалася,

знаходячись під пильною увагою командування та забезпечуючи ідеологічне виховання бійців. Майже 30 років життя і діяльності М. Фельдштейна були пов'язані з ХДБІ. Факультет, згідно з особою справою, Фельдштейн очолював з 1931 по 1933 рр., завідував кафедрою бібліографії [1].

Призначення випускника керівником важливого підрозділу було вимушеним. На початку 1930-х рр. набирала силу кампанія щодо витіснення «старих кадрів» з різних сфер діяльності. У Харкові та і в Україні загалом було достатньо претендентів на деканську посаду, однак урядовці масово звинувачували їх у різних «проявах буржуазної ідеології», звільняли з посад. Таких «гріхів» у М. Фельдштейна не було. Він уважався свідомим борцем за соціалізм (член ВКП(б) з 1930 р., учасник чонівських загонів, колишній червоноармієць, громадський активіст), а відсутність досвіду управління, молодий вік більшовиків особливо не бентежили. Справді, як декан він виправдав довіру. У складних умовах становлення новоутвореного ЗВО М. Фельдштейн за допомогою кваліфікованого колективу успішно керував факультетом і кафедрою. Постійно збільшувався контингент студентів, розпочалася підготовка кадрів без відриву від виробництва, нарощувався викладацький ресурс, його науковий ценз, розбудовувалися кафедри й спеціальні лабораторії (кабінети), зміцніла інститутська книгозбірня, централізовано вдосконалювалися навчальні плани. Так, навчальний план 1930–1931 н.р. уже був розрахований на 3,5 роки навчання. Названий план та всі наступні, адаптовані харківськими викладачами, всотували в цикл спеціальних дисциплін все більшу кількість академічних годин. Як справедливо стверджує А. Гуменчук, в 1930-ті рр. склалося ядро професійно-практичної підготовки бібліотекарів [7, с. 57].

Водночас М. Фельдштейн у першій половині 1930-х рр. за сумісництвом обіймає посаду відповідального редактора заідеологізованого журналу «Бібліотека у соціалістичному будівництві» (1931–1934), начальника бібліотечної управи Народного комісаріату освіти, директора Книжкової палати УРСР (1934–1941). Названий журнал добре відомий фахівцям як «непримиренний борець» з проявами буржуазної та фашистської ідеології в книжково-бібліотечній сфері. Сам Фельдштейн та інші дописувачі використовували його як трибуну для несамовитої, несправедливої критики відомих вчених і фахівців. Здається, згадували недобре всіх, хто був знаним і популярним, особливо «викривали» С. Постернака, М. Сагарду, Ю. Меженка, Іванченка, звісно, Б. Боровича та ін., поділивши їх на українських націоналістів та великодержавних шовіністів. Але при цьому статті Фельдштейна про бібліотечну справу і бібліографію були дійсно професійними, аргументованими, навіть цікавими [1].

М. Фельдштейн керував Книжковою палатою УРСР з 1934 по 1941 рр. та з 1947 по 1953 рр., після війни це стало його основною роботою, а за

сумісництвом він до вересня 1950 р. залишався завідувачем кафедри бібліографії ХДБІ та її доцентом. Він читав лекції, активно публікувався, був укладачем та редактором солідних бібліографічних покажчиків. Під час Другої світової війни перебував на фронті (комзвводу, офіцер розвідки, перекладач), нагороджений орденами і медалями. За нез'ясованих обставин несподівано виїхав з Харкова. Безумовно, як керівник і організатор він був талановитим, кваліфікованим і знаним бібліографом, досвідченим викладачем, успішно керував факультетом у дуже складний період становлення вищої бібліотечної освіти [1].

У 1936 р. місце завідувача кафедри бібліотекознавства, а згодом і декана факультету Українського бібліотечного інституту обійняв Давид Мойсейович Лекаренко (1901–?). Для України він не був чужим, хоча до цього моменту переважно працював у Росії. Він народився в Полтаві в незаможній родині ремісника. Там працював на тютюновій фабриці, а також продармійцем до 1922 р. Ті, хто шанує історію, можуть уявити собі, чим займалися ці загони. Потім служив у Червоній армії, а після служби військовий відділ Ленінградської міської ради визнав за необхідне направити його на навчання в Ленінградський комуністичний політико-просвітницький інститут як перспективного для армії політпрацівника. Після завершення навчання в 1928 р. він до 1933 р. працює інструктором з бібліотечної і клубної роботи, навчається в аспірантурі Московського бібліотечного інституту. Очевидно, що своє подальше професійне зростання Д. М. Лекаренко не пов'язував з армійськими буднями [24].

Тема його дисертаційної роботи «Дослідження читацьких інтересів в дореволюційній Росії» в 1930-х рр. викликала здивування, оскільки на той час рух щодо вивчення читацтва був штучно зупинений, цікавості не викликав, а саме явище «читацькі інтереси» сприймалося керівниками як ідеологічно неприйнятне. Професори, котрі вивчали його життєпис, вважають, що нашому дисертанту просто пощастило. Він писав статті, захистив дисертацію (1938 р.), став першим у країні кандидатом педагогічних наук за спеціальністю «Бібліотекознавство» [24].

Д. М. Лекаренко проявив себе як талановитий організатор, викладач, науковець. Його поява в інституті співпала з періодом економічного зростання країни, фінансової стабілізації бібліотечної та іншої політпросвітницької роботи. Відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УРСР «Про роботу масових бібліотек» (1934 р.), набір на бібліотечний факультет збільшується до 500 осіб, плюс 100 — на вечірнє відділення. Згодом відкриваються нові факультети бібліографії, дитячих і юнацьких бібліотек, заочне відділення, філіали в Києві й Одесі. В інституті працювало 8 кафедр, зокрема спеціальні-випускні: бібліотекознавства, дитячої та юнацької літератури, бібліографії з кабінетами для навчання. Окремо з фондом у 130 тис.

томів бібліотека обслуговувала навчання та науку інституту. Солідною за обсягом годин була виробнича практика — вона проводилась на базі найкращих книгозбірень України та поза її межами [32]. Улітку 1941 р. ХДБІ випустив 152 фахівця, а всього після реорганізації ВУІКО в УБІ — 1899 [9; 32].

Активізувалася науково-дослідницька робота. Традиційними стали щорічні наукові конференції, де викладачі звітували про свої здобутки. Перед самою війною виходить перший випуск «Трудов Харьковского государственного библиотечного института» (1940), де, серед інших, містилися й праці Д. Лекаренка про вивчення читачів та М. Фельдштейна про бібліографію. На січневій науковій конференції 1941 р. завідувач кафедри бібліотекознавства виступає з нетривіальною на той час темою «Про предмет бібліотекознавства». Його кафедра підтримує постійні зв'язки з провідними бібліотеками країни. Прискорено готується матеріал до наступного другого випуску «Трудов...». Заступник директора інституту О. Майборода повідомляє, що в 1941 р. відбудеться захист трьох кандидатських дисертацій [15].

З початком радянсько-німецької війни Д. М. Лекаренко бере активну участь у перебудові інститутського життя. Кафедра фізичного виховання прискорено готує стрільців, частина студентів і викладачів ХДБІ увійшла до студентського батальйону Харкова, який улітку 1941 р. взяв участь в обороні Києва, іде підготовка до евакуації ЗВО відповідно до наказу НКО УРСР від 17 вересня 1941 р. Місцем для евакуації було призначено місто в Казахстані Кзил-Орда. Але це рішення не було здійснене через відсутність викладачів спеціальних дисциплін і матеріальної бази. Інститут тимчасово припинив свою діяльність [9].

Д. М. Лекаренко з невідомих нам причин опинився в Красноярську. Згодом він там працював як викладач у Педагогічному інституті, в 1942–1944 рр. очолював історичний факультет. До бібліотекознавства більше не повернувся. В історії Академії культури його праця, безумовно, була успішною, корисною для розбудови бібліотечної освіти й бібліотечної справи. Він був гідним педагогом, науковцем й управлінцем.

Олександр Артемович Майборода (1903–1985) у серпні 1946 р. обійняв посаду декана бібліотечного факультету у складі Харківського педагогічного інституту, змінивши на цій посаді Н. Я. Фрідьєву. Він — випускник ХІПО (1930 р.), дипломований фахівець зі спеціальності «Організатор-методист бібліотечної роботи і викладач бібліотечних дисциплін». Навчався в аспірантурі Українського НДІ педагогіки до 1933 р. й одночасно викладав на бібліотечному відділенні курс «Організація книжкових фондів бібліотек». Молодий викладач працював під керівництвом Н. Я. Фрідьєвої. Крім звичайних обов'язків викладача, він виконував функцію «піарника», тобто відповідав за зв'язки з впливовими особами, профільними установами, організовував з ними зустрічі в Харкові та поза його межами. Харківські

студенти тоді невимушено спілкувалися з відомими політичними, бібліотечними діячами, іноді мали можливість ознайомитися з унікальними документами [5].

Він свідомо обрав бібліотечну професію як справу життя. На бібліотечній роботі з 1923 р., учасник I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів (1926 р.), багатьох конференцій державного значення. Людина, вкорінена в бібліотечну професію (практик, викладач, теоретик), наділена неабиякими організаторськими здібностями. Зауважимо, що ця чеснота плюс перенавантаження громадською роботою завадили йому захистити дисертацію (було три варіанти на різні теми). Прикро, але це явище спіткало багатьох талановитих педагогів. З іншого боку, організаторські здібності й дужий громадський темперамент знадобилися йому як майбутньому декану, а також на інших адміністративних посадах. У перші роки радянсько-німецької війни перебував у Кзил-Орді, де формував для Об'єднаного Українського університету (Київ, Харків) навчально-наукову бібліотеку, постійно клопотав про відправку на фронт. З 1943 р. воював, і лише в 1946 р., завершивши військову службу, Олександр Артемович повернувся в Харків.

Отже, О. А. Майборода мав відродити альма-матер, закликати до навчання колишніх студентів, на яких очікувало відродження бібліотек після війни. У 1946–1947 н. р. вищу бібліотечну освіту здобували 50 студентів бібліотечного факультету Харківського педагогічного інституту. У дуже важких матеріальних умовах декан, викладачі і співробітники не тільки забезпечували навчальний процес, але й готувалися до відновлення самостійного статусу ЗВО. Кращої кандидатури кризового менеджера годі було шукати. Як декан він відповідав за введення й адаптацію типових навчальних планів, підбір викладачів і співробітників, реалізацію кошторису й поліпшення матеріальної бази. Аудиторій не вистачало, як і обладнання для них, штатних викладачів також, заняття продовжувалися у дві зміни до 22 години [5].

Постановою Ради міністрів УРСР від 26.05.1947 р. діяльність ХДБІ була поновлена, а декан факультету О. А. Майборода призначається на посаду заступника директора з навчально-наукової роботи (сучасний перший проректор), обов'язки якого схожі з деканськими, але більш масштабні. У 1951 р. О. А. Майборода за станом здоров'я залишає цю посаду, але з 1951 по 1953 рр. він призначається деканом факультету бібліографії. У цей час функціонують і споріднені факультети: бібліотекознавства та дитячих і юнацьких бібліотек, заочне відділення. Знайомі обов'язки і проблеми: навчання з ранку до ночі (до 22 години), читальна зала, переповнені студентами лабораторії, відсутність гуртожитку (студенти живуть на квартирах, деякі по кутках, не мають нормальних умов для життя і навчання). Декан

має все моніторити, поліпшувати, не припиняючи власну педагогічну, науково-дослідницьку і громадську діяльність. Виникають нові кафедри, отже, потрібно добирати кадри, за необхідності особисто долучатися до завідування. Так, у 1949–1950 н. р. розпочинає діяльність кафедра організації бібліотечних фондів і каталогів з 8 штатними викладачами. О. Майборода призначається її керівником не тільки як досвідчений менеджер, але і як викладач профільних дисциплін [5]. Йому вдалося сформувати перспективний колектив фахівців, кожний з яких залишився в історії Академії та мав власну нішу у формуванні Харківської науково-бібліотечної школи: А. А. Ашукін, Я. Й. Гандельман, Є. П. Тамм, Д. А. Кумок, Л. І. Котенко.

А. А. Ашукін, який сам згодом очолив кафедру, у спогадах записав: «Найкращий, найсвітліший період життя — праця в Бібліотечному інституті, я сумую, поки не знаходжусь в інституті» [17, с. 25]. Олександр Артемович за станом здоров'я з 1953 р. працює старшим викладачем, доцентом, був нагороджений цивільним орденом, додавши його до бойових. На щастя, його не зачепили політичні репресії, професійна кар'єра, особисте життя через сумніння склалися добре. Він із честю пройшов шлях від рядового бібліотекаря до організатора вищої бібліотечної освіти.

У повоєнний період до ХДБІ з фронту повернувся Яків Йосипович Гандельман (1908–?). Він закінчив Український бібліотечний інститут у 1936 р. За деякими даними залишився там працювати. Якийсь час (з 1943 р.) очолював Харківську обласну бібліотеку для дітей, а в 1945 р. перейшов до бібліотечного факультету Харківського державного педагогічного інституту. Після відновлення ХДБІ Я. Й. Гандельман працював тут до 1955 р.

Певна невизначеність фактичного матеріалу зумовлена відсутністю важливих біографічних документів. З інших авторитетних джерел достеменно відомо, що він очолював факультети дитячих та юнацьких бібліотек (1947–1948), бібліографії (1947–1950) та бібліотекознавства (1950–1954) [1; 11, с. 71].

У другій половині 1940-х рр. в інституті на стаціонарі навчалося 540 студентів, план прийому на перший курс становив 250 осіб (130 — на факультет бібліотекознавства, по 60 — на факультети бібліографії та дитячих бібліотек) [32, с. 19]. Кожний наступний рік чисельність набору збільшувалася. У ці часи ЗВО потребував кризових менеджерів. Одним з таких став Яків Йосипович — відносно молодий, професійний бібліотекар із солідним життєвим досвідом.

Він одночасно обіймав посаду старшого викладача кафедри організації фондів та каталогів, викладав однойменний навчальний курс, готував кандидатську дисертацію «Читацькі каталоги і рекомендаційні бібліографічні показники». Як декан відповідав за організацію навчального процесу,

адаптацію типових навчальних планів до місцевих умов, добір кадрів, підбір баз виробничої практики, виховання і побут студентів, викладачів, оптимальне використання обмежених матеріальних ресурсів, зв'язки з бібліотечними установами тощо. Нездоланною проблемою була праця за сумісництвом значної частини викладачів, низький науковий ценз професорсько-викладацького складу, недосвідченість педагогів (майже половина з них нещодавно здобули вищу освіту), відсутність гуртожитку. Звісно, для їх розв'язання потрібні роки. Однак щорічно випускалися фахівці, які були достатньо підготовлені завдяки правильній організації навчання, науково-дослідній діяльності, стабільному фінансуванню, мотивації здобувачів освіти.

Я. Й. Гандельман встигав читати лекції для студентів і бібліотекарів, утримувати зв'язки з провідними бібліотеками, виступати з доповідями на наукових конференціях, здавати кандидатські екзамени, вирушати в наукові відрядження для збирання матеріалів до дисертації, спілкуватися з науковим керівником, разом з молодими викладачами кафедри фондів і каталогів готувати до друку наочний посібник (альбом) з прикладами бібліографічного опису, зі студентами в міських бібліотеках укладати систематичні каталоги з АПП до них. Шкода, нині через відсутність документів ми не знаємо його подальшої долі, але наведені відомості, узагальнення нам дозволяють стверджувати про його гідну діяльність як керівника і педагога, перспективного науковця [1].

Факультет дитячих і юнацьких бібліотек з 1948 по 1952 рр. очолював Микола Сергійович Єгоров (1916–1980). На той час це був другий за чисельністю бібліотечний підрозділ з однойменною випусковою кафедрою (штат — 6 викладачів). Єгоров мав педагогічну освіту, диплом українського філолога (закінчив Харківський державний університет), викладацький досвід з довоєнних часів, воював. Його запросив до роботи тодішній директор інституту Ф. Т. Ковпик, він же й рекомендував його на посаду декана. Отже, Микола Сергійович викладав курс української літератури, згодом до кінця кар'єри читав психологію та педагогіку. Викладачами профільних дисциплін на факультеті були переважно випускниці ХДБІ, частина з них працювала за сумісництвом [1].

Держава гостро потребувала «дитячих» бібліотекарів. Батькам, школі була потрібна дієва допомога у вихованні і навчанні повоєнної генерації дітей, які зазнали жахів війни, зростали й виховувалися в неповних сім'ях, значна частина з них взагалі залишилася сиротами. Дитяча бібліотека стала для них і освітнім, і виховним закладом, і життєвим притулком від негативного впливу вулиці. Тому, крім загальноосвітніх і спеціальних бібліотечно-бібліографічних знань, випускники поглиблено вивчали педагогіку,

психологію, дитячу літературу (декан викладав ці предмети), керівництво читанням дітей. Виробнича практика на старших курсах (7–8 тижнів) проходила виключно в книгозбірнях для дітей — районних та обласних. У цілому ХДБІ готував якісних фахівців протягом усіх років існування цієї спеціалізації.

М. С. Єгоров успішно виконував обов'язки декана, а в 1952 р. залишив посаду. Він перейшов на кафедру педагогіки і психології, працював старшим викладачем, писав кандидатську дисертацію, опублікував 10 праць з психології [10]. У 1960–1970-х рр. одночасно з викладацькою діяльністю його призначають секретарем вченої ради ХДІК. Це відповідальне призначення пояснюється його фундаментальними знаннями і практикою з діловодства, набутими ще із часів Другої світової війни (є відповідний запис у його анкеті), й, звісно, філологічною освітою. Він мав каліграфічний почерк, до речі, усюди послуговувався українською мовою. Миколу Сергійовича шанували студенти і викладачі, завжди згадуючи його добрим словом.

Микола Степанович Демченко (1925–1974) очолював уже об'єднаний бібліотечний факультет. Протягом 1954–1955 рр. об'єдналися три факультети — бібліотекознавства, бібліографії і дитячих та юнацьких бібліотек — у єдину структуру. Досвід ХДБІ засвідчив, що підготовка спеціалістів на різних факультетах мала істотні недоліки: «Бібліотекознавці недостатньо вивчали як загальну, так і галузеву бібліографію, а бібліографи — методи пропаганди літератури» [9]. Рішення було зумовлено необхідністю надати випускникам ширше коло спеціальних знань та навичок з неподільних процесів — бібліотечної справи і бібліографії, не обмежуючись типами бібліотек. У дипломі фіксувалося нове бачення фахівця «Бібліотекар-бібліограф вищої кваліфікації», тобто це — бібліотекар-універсал. Інститут був на підйомі. У 1955–1956 н. р. в ньому здобували освіту на стаціонарі 1294 студенти і 2300 — заочників, переважна більшість саме на бібліотечному факультеті [9].

Микола Степанович — учасник Другої світової війни, воював у партизанському загоні, довго хворів. Попри все, закінчив Олександрійський політпросвітницький технікум у 1946 р. Працював у сільському клубі, з 1947 по 1950 рр. обіймав посади старшого бібліотекаря, заступника з наукової роботи в Рівненській обласній бібліотеці, одночасно навчався заочно в ХДБІ (1947–1950). Один із небагатьох з України закінчив аспірантуру в Московському бібліотечному інституті (1951–1954), де успішно захистив кандидатську дисертацію. Отже, 01.08.1954 р. був зарахований на посаду старшого викладача кафедри бібліотекознавства, яку очолювала Н. Я. Фрідьєва.

На факультеті були введені нові навчальні плани. У них справедливо зменшилася кількість предметів. У результаті скорочення лекцій збільшилась кількість годин на практичні заняття, самостійну роботу, внесено корективи у виробничу практику, частину занять перенесено до бібліотек, оновлено навчально-методичне забезпечення, скорочено тижневе навантаження студентів до 36 годин на тиждень. У зв'язку з нагальними проблемами в системі книготоргівлі до структури бібліотечного факультету було додано книгознавче відділення, на базі якого деякий час існував факультет книгознавства. Формується ще одна кафедра — книгознавства на чолі з молодістю науковицею Т. О. Скрипник.

Головна увага педколективу під проводом М. С. Демченка була спрямована на успішність студентів. У середньому серед спеціальних дисциплін вона становила: 25–35 % — відмінні оцінки, 60–70 % — добрі при загальній успішності 93 %. Це високі результати. Зростає і науковий ценз на факультеті. Якщо в 1947–1952 рр. кандидатську дисертацію захистив тільки один, то з 1953–1956 рр. — дев'ятеро викладачів. Безпосередньо активність у науковій діяльності виявили декан М. С. Демченко, В. Т. Витяжков, І. І. Корнейчик та ін., захистивши дисертації. У 1958–1959 рр. вийшли друком 12 навчальних посібників, серед них: А. А. Ашукіна про бібліотечні каталоги, Т. О. Скрипник з історії книги тощо. Наприкінці 1956 р., через 16 років після виходу у світ першого випуску «Учених записок» вийшов 2-й випуск, у 1957 р. — 3-й [9; 32].

Микола Степанович поступово відмовлявся від проведення занять із бібліотечного циклу у зв'язку з високою затребуваністю як лектора регіонального масштабу з проблем наукового атеїзму (ідеологізований аналог сучасного релігієзнавства). Він керував роботою лекторів, очолюючи науково-атеїстичну секцію Харківського обласного відділення Товариства з розповсюдження політичних і наукових дисциплін. Науковий атеїзм був державною політикою, його викладали в навчальних закладах. Зокрема, Микола Степанович читав цей предмет у ХДБІ.

Лекції Демченка мали на той час успіх по всій Харківщині. Він був талановитим педагогом, науковцем, популяризатором знань. Але, зважаючи на їх зміст, позаочі його називали головним безбожником Харкова. Крім виступів він багато писав, в основному, з атеїзму: науково-популярні видання, статті [8]. Людиною він був щирою, отже, свідомо поширював ці знання серед населення. Комуністами були різні люди, він, за свідченням його колег, був ідейним партійцем на протипагу пристосуванцям та кар'єристам. Він рано пішов з життя, не доживши до 50 років, через раптовий напад хронічної хвороби. Як декан він рішуче впливав на студентське життя: навчання, побут, розваги. Був вимогливим в усьому, але залишався людиною

інтелігентною, доброзичливою, самостійною, не забюрократизованою, як справжній українець мав розвинене почуття гумору.

Серафим Павлович Ключарьов (1903–1976), який очолював факультет бібліотекознавства ХДБІ з 1948 по 1950 рр., змінив М. С. Демченка на посаді декана бібліотечного факультету (1960–1966). Історик за освітою, він закінчив Харківський педагогічний інститут в 1934 р., очолив Центральний архів Жовтневої революції, одночасно викладав історію в альма-матер. У 1937 р. закінчив аспірантуру. Учасник Другої світової війни, мав державні нагороди, військове звання капітана. З 1946 р. відновлюється на посаді старшого викладача педінституту, згодом захистив кандидатську дисертацію, став доцентом. Деякий час працював завідувачем кафедри історичних наук в ХДБІ (1947–1950). За рекомендацією партійних структур був призначений директором Харківської вищої партійної школи [1].

У листопаді 1960 р. ректор ХДБІ О. І. Євсєєв призначає його деканом бібліотечного факультету. Серафиму Павловичу випало керувати факультетом у період реорганізації ЗВО. Так, у зв'язку зі створенням у країні Державної системи науково-технічної інформації, інститут відкриває відділення науково-технічних і спеціальних бібліотек, відповідну кафедру, отже, першим в Україні починає підготовку кадрів для інформаційної освіти. Через десятиліття на його базі буде сформована нова спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність», відкритий новий факультет (1997).

У 1964 р. ХДБІ був реорганізований у Харківський державний інститут культури відповідно до профілю фахівців, яких у ньому готували. Зміни викликали зміцнення й збільшення викладацького складу на факультеті. При ньому працювало п'ять спеціальних кафедр: бібліотекознавства, бібліографії, фондів і каталогів, технічних бібліотек і наукової інформації, книгознавства. Це дозволило навчати студентів на чотирьох відділеннях: масових і наукових бібліотек, дитячих і шкільних, технічних і книгознавства. У 1960-ті рр., як визнання авторитету харківської бібліотечної школи, сталася локалізація в інституті єдиного в Україні науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», який майже 30 років був «притулком» для українських науковців і фахівців. Його першим редактором був М. С. Демченко. Збірник продовжив і збагатив кращі традиції «Учених записок ХДБІ».

Заслугою С. П. Ключарьова як декана стали розуміння, повне сприяння й контроль за нововведеннями на факультеті, правильна кадрова політика, яка їх забезпечувала, успішна адаптація навчального процесу, науково-дослідницької роботи, своєчасна підготовка документаційного забезпечення,

неослабна виховна робота зі студентами і, як наслідок, — висока відвідуваність занять, якісна академічна успішність, реалізація планів набору і випуску фахівців [1].

Нарис про деканів за перше півсторіччя існування ХДАК ми завершуємо резюме про Віктора Тимофійовича Витяжкова (1922–1982). Такий жанр ми вважаємо доречним, оскільки про нього йдеться у двох наших статтях [20; 21]. Віктор Тимофійович керував бібліотечним факультетом у період його розквіту з 1966 по 1979 рр. ХДАК пощастило, у 1950-ті рр. після закінчення аспірантури до ЗВО прибули молоді науковці, які його уславили — І. І. Корнейчик та В. Т. Витяжков. Обидва бібліографознавці, перший до сьогодні вважається неперевершеним дослідником бібліографічної старовини, автором фундаментальної монографії «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» (1971), яку Н. Кушнаренко влучно назвала «науковим оберегом Харківської освітньої науково-бібліотечної школи», а другий — легендарним героєм війни та неймовірним деканом. Його колеги стверджували, що якби не ця посада, то Витяжков, безсумнівно, був би не менш знаним ученим, ніж його колега. Його фронтова біографія, полони і втечі з них, поневіряння, геройство і мужність, нечувана витривалість здаються безмежними. Тричі він опинявся в полоні й тричі зумів утекти. Декілька разів був важко пораненим — уламок у голові залишився на все життя. Незвичайною людиною і деканом був Віктор Тимофійович.

Більше тисячі студентів стаціонарного відділення, а ще вечірне і заочне, їх навчання, виховання, побут і спорт, перші іноземні студенти. Місце у гуртожитку хронічно не вистачає. Постійне напруження з організації трудового семестру (студентські загони, радгоспи-колгоспи) під невпинним контролем партійних структур. Зростання контингенту студентів, яке постійно вимагало залучення на факультет нових кадрів, що включалися в навчальний процес, не маючи педагогічного досвіду, гаряче бажання вдосконалювати не лише навчальний процес, але й самі навчальні плани.

Декан сам знаходив проблеми й допомагав їх вирішувати, постійно ініціював зміни в навчальних планах, намагаючись покращити підготовку випускників (перехід від диференційованої підготовки бібліотекарів-бібліографів до галузевої), клопотав про квартири для викладачів, як батько турбувався про студентів, брав участь у численних наукових диспутах (з теорії бібліографії, змісту термінологічних стандартів, про місце бібліографії в системі споріднених наук), його ім'я згадується в класичних підручниках з бібліографії, а також серед студентів і колег, які є щасливими, що в нього навчалися чи разом з ним працювали.

У ХДАК, крім денної форми навчання, одночасно до початку ХХІ ст. десятиліттями існувала самостійна форма здобуття освіти без відриву від виробництва (вечірня і заочна). Вона надавала можливість здобувати освіту

тим прошаркам населення, які за об'єктивних причин не можуть навчатися в «стінах» закладу, хоча мають для цього необхідні дані. Практика свідчить, що ця форма постійно генерує фахівців, які ні в чому не поступаються денникам. Отже, педагоги, які організують і керують цією формою навчання, становлять не менший інтерес для історії.

ХДАК на початках свого існування (1934 р.) розпочала підготовку спеціалістів без відриву без виробництва. У 1935 р. був створений самостійний факультет, який, як стверджують дослідники (Н. Березюк, В. Мільман, Н. Кушнарєнко тощо), працював під різною назвою до 1996 р. За цей час було випущено 16200 фахівців (на двох факультетах — культосвітроботи і бібліотечному) [4, с. 199]. Спеціальна посада декана на заочному відділенні була введена в 1960-ті рр., коли студентський контингент перевищував 2000 осіб.

Навчальні плани, вимоги до навчання, його умови, викладацький склад, насамкінець, рівень підготовки фахівців були тотожними. Відрізнявся термін навчання, заочники вчилися на один рік більше. Не перебільшуючи, це була заслуга, передусім, його керівників: проректорів і деканів. В останній чверті ХХ ст. сталися проривні зміни на заочному факультеті. Це був результат креативної роботи проректора Н. Березюк, деканів Т. Марченко та В. Мільман [4].

Тамара Федорівна Марченко (1929–2001) очолювала факультет з 1972 по 1986 рр. Її батьки переїхали до Харкова в 1933 р. Тут вони пережили окупацію, а дівчина в 1949 р. закінчила середню школу. З вибором навчального закладу дуже не вагалася. З 1949–1953 рр. навчалася в ХДБІ, викладачі звернули на неї увагу як на здібну і дорослу студентку, громадського активіста й запропонували залишитися в інституті на посаді викладача. Але за рік Тамара Федорівна перейшла на іншу роботу, вона багато років працювала в молодіжній ідеологічній установі на керівних посадах. Там вона накопичила неоціненний досвід спілкування з людьми, організації і керування персоналом. До ХДБІ повернулася в 1961 р. [1].

Т. Ф. Марченко три роки завідувала бібліотекою інституту (1960–1963). Читальна зала і кабінети були переповнені студентами. Якщо чогось не вистачало бібліотеці, так це посадкових місць та службових приміщень. Однак внутрішньо бібліотечні процеси були раціонально організовані, отже, читацькі запити в більшості виконувалися. Ця посада дала їй можливість безпосередньо озброїтися знаннями про основні бібліотечно-інформаційні технології, застосувати раніше накопичений досвід керівництва в новій для себе структурі.

Постійне зростання контингенту студентів викликало потребу в нових викладачах. Отже, Тамара Федорівна з 1962 р. розпочинає кар'єру викладача

на кафедрі бібліотечних фондів і каталогів. Працювала із задоволенням і цікавістю, виявила себе як кваліфікована, шановна, добродісна, вимоглива, з почуттям гумору викладачка, а також як талановитий методист і науковиця. Сферою її наукових інтересів була бібліотечна каталогізація — прикладна наукова дисципліна, утворена на стику теорії і практики бібліографії та бібліотечної справи. Зануреність у каталогізацію відбулася під впливом таких відомих педагогів, як А. А. Ашукіна, Є. П. Тамма, Л. І. Котенка, Д. А. Кумок. У 1970–1980-ті рр. Т. Ф. Марченко стала співавтором чотирьох популярних навчальних посібників, декількох науково-методичних матеріалів для заочників. Зокрема, Марченко й Котенко уклалися навчальним посібником «Бібліотечні каталоги. Опис творів друку. Алфавітний каталог» (1973). Він доповнював відомий підручник «Бібліотечні каталоги» (російською мовою) темами, які в ньому не відображались, але мали неабияке значення для організації каталогів. Немає сумнівів, що адміністративна робота позбавляла її можливості щодо більш активної науково-педагогічної діяльності.

Як декан Т. Ф. Марченко домоглася безумовних успіхів в організації навчального процесу: навчальні плани заочного відділення своєчасно віддзеркалювали плани денного, кожний студент-заочник мав повний пакет навчально-методичних матеріалів, ненав'язливу опіку методистів та, за необхідності, викладачів, безперервним був зв'язок з кафедрами, які забезпечували навчання в період сесії. Були введені настановчі сесії, рецензування контрольних і курсових робіт, змінилися побутові умови (усі охочі були забезпечені гуртожитком). Процес рецензування студентських робіт — додатковий клопіт для викладачів. Частина педагогів складала формальні тексти, але завжди були серед них такі, що ставилися до цього завдання дуже серйозно і творчо. Такі рецензії на курсові роботи містили по декілька рукописних сторінок. До завзятих рецензентів належав на той час завідувач кафедри фондів і каталогів, відомий бібліотекознавець і безпосередній керівник Тамари Федорівни Є. П. Тамм. Крім ретельного аналізу роботи і рекомендацій, він навіть виправляв орфографічні помилки. Отже, у результаті названих заходів покращилися виконавська дисципліна і загальна успішність студентів, стабільно високим залишався конкурс при вступі (не менше 2,5 осіб на місце), заочне відділення (факультет) був принадним для всіх регіонів України, навіть з відкриттям Київського інституту культури (нині — КНУКіМ) та його філіалів.

Водночас деканка була активним учасником громадського життя ЗВО та міста, зокрема профспілковим лідером. Крім чудових людських якостей, Тамара Федорівна була веселою, дотепною, доброзичливою людиною, майстром оригінальних розіграшів, щирою, людиною, постійно готовою допомагати людям, справжнім керівником і вихователем молоді.

Зміни на заочному відділенні, поступово підготовлені тандемом досвідчених фахівців Н. Березюк і Т. Марченко, упроваджувала в навчальний процес деканка В. А. Мільман (1940–2016), їхня однодумниця і рішучий новатор. Вона очолювала заочний бібліотечний факультет з 1986 по 1997 рр. До цієї посади Віра Андріївна була підготовлена стовідсотково: успішний педагог-методист знавець педагогіки вищої школи, досвідчений викладач і перспективна науковця, насамкінець, здібний організатор і розсудливий керівник, одна з найкращих учениць Є. П. Тамма [1; 4].

Народилася в сім'ї військовослужбовця, в 1957 р. закінчила в Харкові середню школу. У 1959 р. вступила до ХДБІ, навчалася на вечірньому, тоді — на стаціонарному відділенні. У 1965 р. була запрошена на посаду викладача кафедри за сумісництвом (працювала в ХДПІ старшим бібліотекарем), далі — на постійній основі, пройшла всі щаблі викладацької кар'єри від викладача до доцента. Мільман захистила кандидатську дисертацію з історії бібліотекознавчої думки (1988 р.), є автором понад 70 публікацій, у т. ч. популярних навчальних посібників з організації бібліотечних фондів. Яскраво викладала дисципліну «Бібліотечні фонди» (фондознавство), конспекти її лекцій, занотовані студентами, були бездоганними. Вони їх використовували довгі роки на роботі як практичні посібники. Її наукові праці — завжди проблемні, аргументовані, глибокі: формування фондів, розвиток вищої бібліотечної освіти, історія бібліотечної справи, зокрема бібліотечна біографістика тощо.

Як декан реалізувала два корисних креативних проекти: упровадження скороченого терміну навчання (ступеневого) на заочному відділенні для випускників бібліотечної спеціальності училищ культури (3–4 роки замість 5) та створення Рад зі сприяння навчання студентів-заочників при наукових бібліотеках харківських ЗВО. Перший заощаджував бюджет держави й конкретної особи, завдяки спеціально розробленому начальному плану, який унікав дублювання навчальних курсів, що раніше були засвоєні в училищі; другий доповнював навчальний процес заочників поза аудиторними консультаціями, бесідами, практиками на базі бібліотек, де вони працювали. Мільман регулярно виступала на засіданнях Рад з аналізом успішності студентів, цінними порадами з організації самостійної роботи. Як наслідок значно поліпшилася їхня абсолютна та якісна успішність.

Роботі із заочниками вона віддавала левову частину доби, а години для відпочинку — підготовці до занять та науці, а що залишалося для сім'ї? Довгі роки щирої дружби зв'язували Віру Андріївну та Тамару Федорівну. Обидві схожі: вимогливі, принципові, цілеспрямовані і рішучі, а під час дозвілля — веселі, дотепні і гомінкі; строгі як викладачі і дисципліновані в праці, але гуманні до студентів і підлеглих, завжди готові зрозуміти і допомогти, особливо нужденним студентам.

У 1979–1982 рр. деканом бібліотечного факультету ХДІК був кандидат педагогічних наук, доцент Олександр Миколайович Хропач. Народився він в м. Мена на Чернігівщині в 1938 р. У 1961 р. закінчив Харківський державний бібліотечний інститут. Протягом 1968–1973 рр. очолював Херсонську обласну наукову бібліотеку, навчався в аспірантурі Київського державного інституту культури зі спеціальності «Бібліотекознавство і бібліографія». У 1977 р. Міністерство культури УРСР направило О. Хропача на роботу в ХДІК. З 12 січня 1977 р. він працював на посаді старшого викладача кафедри бібліотекознавства, а з листопада 1977 р. — виконував обов'язки завідувача кафедри бібліотекознавства. Після виходу в 1979 р. декана бібліотечного факультету В. Витяжкова на пенсію, О. Хропач був призначений виконувачем обов'язки декана, а в лютому 1980 р. вченою радою ХДІК його було обрано деканом бібліотечного факультету [1].

Після звільнення В. Витяжкова підібрати йому гідну заміну було неможливо, настільки той був високо достойною людиною та зразковим керівником. О. Хропач погодився обійняти посаду декана, розуміючи, що йому буде важко здобути подібний авторитет. Але він мав об'єктивні підстави для виконання ролі керівника великого підрозділу: безумовна любов і повага до професії, відповідний управлінський досвід, аспірантура, захист кандидатської дисертації (1978 р.), бажання ствердитися в новому для себе колективі.

Досліджуючи проблеми оптимізації форм бібліотечного обслуговування та вдосконалення методів управління бібліотекою, О. Хропач сприяв підвищенню якості підготовки фахівців. Він розробив та запровадив у навчальний план нову навчальну дисципліну «Організація, економіка та управління бібліотечною справою», дбав про покращення навчально-методичного забезпечення викладання, організацію навчального процесу й побуту студентів. Загалом бібліотечний факультет працював успішно, у контакті з молодим деканом взаємодіяли досвідчені завідувачі кафедр, викладачі. У 1987–1989 рр. О. Хропач обіймав посаду старшого наукового співробітника, працюючи над докторською дисертацією «Оптимізація форм бібліотечного обслуговування трудових колективів».

На початку 1990-х рр. Олександр Миколайович виявив себе як активний громадський діяч і менеджер. Він взяв участь у створенні декількох проєктів, які мали позитивний ефект і відкривали перспективи для здолання кризових явищ у бібліотечній справі. О. Хропач залишив слід в історії бібліотечних з'їздів України, ініціювавши та організувавши проведення Першого бібліотечного з'їзду Харківщини, який розробив і схвалив концепцію розвитку бібліотечної справи регіону. У 1992 р. О. Хропач як член оргкомітету брав участь у роботі I Всеукраїнського конгресу бібліотекарів [1].

У 1990 р. був ініціатором створення та першим головою Харківського бібліотечного товариства — нової громадської організації часів Перебудови. Виступив засновником регіональної асоціації передових бібліотечно-інформаційних технологій, брав участь у розробці першої вітчизняної комп'ютерної програми «Україна. Схід», організував 4 засідання круглого столу з питань вищої бібліотечної освіти при Бібліотечному товаристві. Ця інноваційна діяльність дозволяє вважати О. Хропача піонером розбудови громадського бібліотечного руху на Слобожанщині.

У 1983–1994 рр. деканом бібліотечного факультету ХДІК був кандидат педагогічних наук, доцент Микола Павлович Васильченко [1]. У зв'язку з проханням О. М. Хропача звільнити його з посади декана, вчена рада ЗВО обирає деканом М. П. Васильченка. Більше півстоліття свого життя він присвятив науково-педагогічній діяльності, брав участь у підготовці тисячі вихованців — випускників бібліотечного факультету Харківського державного інституту культури (нині — ХДАК).

Микола Павлович Васильченко народився на Полтавщині в 1938 р. У 1961 р. вступив до Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ). Юнакові Миколі знадобилися роки тяжкої сільської праці, щоб отримати паспорт і здійснити крок до омріяної мети. На той час ХДБІ був єдиним в Україні вищим навчальним закладом означеного профілю, у якому навчалися студенти з усіх куточків країни — у дві зміни, без гуртожитку, життя було складним, але веселим, спільнота була молода, здібна до навчання, працьовита й налаштована на добро, як і сам Микола Павлович. З другого курсу інституту студента Васильченка призвали до лав радянської армії, за три роки він дослужився до старшого сержанта. Повернувшись до навчання, брав активну участь у громадському й спортивному житті інституту, мав особливі успіхи в легкій атлетиці. Після закінчення в 1968 р. інституту Миколу Павловича рекомендували на посаду викладача кафедри бібліотечних фондів і каталогів два найавторитетніших діяча ХДІК — Є. П. Тамм і В. Т. Витяжков. На той час багато його друзів ще залишалися студентами, але вони його щиро поважали. Привітно зустріли Миколу Павловича педагоги на кафедрі бібліотечних фондів і каталогів, де він з повною самовіддачею опановує навчальні курси. Успішне закінчення в 1975 р. аспірантури та достроковий захист кандидатської дисертації сприяли заслуженому кар'єрному зростанню молодого науковця й педагога: М. Васильченко пройшов шлях від старшого викладача до доцента, заступника декана, декана бібліотечного факультету [1].

Він очолив бібліотечний факультет у період стабілізації бібліотечно-інформаційної сфери, гідного ставлення до професії, заслуженої слави Харківського інституту культури. Попри конкуренцію, до Харкова тягнулася

молодь зі всієї України, бажаючи долучитися до харківської бібліотечної школи. Риси й чесноти Миколи Павловича як керівника адекватно співпадали з названим періодом. Скромний, стриманий, спокійної вдачі, інтелігентний, за необхідності дуже вимогливий, працьовитий, тактовний. На посаді декана він проявив неабиякі організаторські здібності. Під його керівництвом великий колектив викладачів, співробітників працював злагоджено й продуктивно, впроваджуючи і вдосконалюючи навчальний план галузевої підготовки бібліотекарів-бібліографів, готуючись до захисту дисертацій, забезпечуючи навчальний процес та позанавчальну активність студентів у будівельних і сільськогосподарських студзагонах. Загальний стаж роботи Миколи Павловича в деканаті становив шістнадцять років, дванадцять з яких він працював деканом. Великий досвід управлінської та науково-методичної роботи М. Васильченка був затребуваним у його діяльності як члена Всесоюзної науково-методичної ради з бібліотечно-бібліографічної освіти при Раді Міністрів СРСР. Вона діяла з кінця 1980-х до початку 1990-х рр., організовуючи свої засідання в різних містах, де функціонували в той час бібліотечні інститути (Куйбишев (нині Самара), Баку тощо).

Працюючи деканом, Микола Павлович завжди залишався простим і людяним, компетентним і цілеспрямованим, товариським і вимогливим. Як справжній науковець він успішно поєднував управлінську та науково-педагогічну працю, є автором понад 100 наукових і навчально-методичних праць із проблем бібліотекознавства, бібліотечного фондознавства, історії бібліотечної справи, управлінського документознавства та архівознавства.

Залишивши посаду декана, М. П. Васильченко ще 20 років працював доцентом кафедри документознавства і книгознавства, із цікавістю й ентузіазмом розробляв нові навчальні курси, креативно їх викладав, писав навчальні посібники, завзято й енергійно навчав і виховував студентів, а вони, як завжди, тягнулися до нього, сумували, коли він пішов на заслужений відпочинок. Однак Микола Павлович ніколи не полишав віршувати. «Секретною зброєю» його довголітніх деканських успіхів були професійна компетентність, людяність, вміння слухати, розуміти людей й допомагати їм.

Наталія Миколаївна Кушнарєнко (1950–2025) — одна з найвідоміших і найтитулованиших учених і педагогів у сучасній сфері документальних комунікацій України. Вона обіймала посаду декана ФБІ (факультету бібліотекознавства та інформатики) ХДАК з 1994 по 2002 рр. На той час у свідомості переважної більшості колективу ЗВО ця кар'єрна сходинка асоціювалася з особою сильної статі. Про це свідчила історія факультету. Однак із цього часу й до сьогодні цю посаду цілком заслужено і об'єктивно запосіли жінки. Іншою знаковою подією стало те, що претендентка стала першим

в Україні доктором наук зі спеціальності бібліотекознавство (1993). Вона об'єктивно мала всі необхідні для декана чесноти, учені звання, ступені, величезний досвід науково-педагогічної й організаційної роботи, була вихованкою Академії, її знали і поважали, а вона «горіла» бажанням керувати. У цій особі поєдналися два лідери — офіційний й неформальний. Дійсно, на момент призначення вже сформувався декан (разом з командою), який гідно відповів на виклики суспільства в просторі бібліотечно-інформаційної науки на зламі століть.

Народившись на Наддніпрянщині, вона з 1968 р. вкорінилася в Харкові. У студентські роки була помітною, але не занудною, із цікавістю вчилася, була активною в дозвіллі, хуткою на сільськогосподарських роботах, серйозною в громадських справах і енергійною в студентській науці (праця в науковому гуртку, організація конференцій, написання наукової праці). Старання Наталі дали результат — цілком заслужено її залишають в інституті. Успішні перші кроки у викладацькій роботі, типовий шлях — від асистента до вищих посад.

Саме перебуваючи на керівних посадах, Наталя Миколаївна повністю розкрила свій науково-дослідницький, організаційний і педагогічний дар, який ґрунтувався на високій працелюбності, працездатності, цілеспрямованості, закоханості у справу, якій служиш, інтелектуальних здібностях, бажанні професійного зростання. Адміністративна робота, навчальний процес, комунікація з безліччю різних осіб і майже увесь вільний час — наукова праця, занурення в проблеми, їх розв'язання і постановка нових питань. Вона завжди за робочим столом, на улюбленому місці.

За час керівництва ФБІ, водночас «рідною» кафедрою бібліотечних фондів і каталогів (назва постійно змінювалася через реформацію факультету) Н. Кушнарєнко ініціювала принципові зміни в бібліотечній освіті. Разом зі своєю ученицею, колегою й однодумницею А. А. Соляник неодноразово виступала у фаховій пресі, на різноманітних форумах про необхідність суттєвих змін у бібліотечній освіті на основі більш ґрунтовної документознавчої та інформаційно-комп'ютерної підготовки випускників, яка дозволить значно розширити сферу їх працевлаштування. Наталя Миколаївна ініціювала уведення й брала активну участь у становленні й реалізації нової спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», новоутвореного однойменного факультету, у розробці нових освітньо-професійних програм, навчальних планів, кваліфікаційних характеристик бакалаврів, магістрів зі спеціальностей «Бібліотекознавство і бібліографія» і «Документознавство та інформаційна діяльність».

Як педагогиня і зацікавлений декан розробляє нові навчальні курси, публікує до них підручники й навчальні посібники, які користуються

незмінним успіхом, як от «Документознавство» (8 видань), «Наукова обробка документів» (у співавторстві, 4 видання), «Організація та методика науково-дослідницької діяльності» (у співавторстві, 6 видань), «Бібліотечне краєзнавство» та ін. Така продуктивність здається неймовірною, якщо не знати, що робота — то для неї хобі [22; 23; 25; 33].

Водночас активно формується наукова школа Н. М. Кушнарєнко, її аспіранти та здобувачі регулярно захищають дисертації. Так, під проводом Наталі Миколаївни захищено 13 дисертацій, у т.ч. 3 докторських та 10 кандидатських. У цьому факті, крім якості наукового твору, яку гарантує науковий керівник чи консультант, велике значення мала організаційна сторона. Це означає, що вона, як керівник провідного факультету, зробила значний внесок у відновлення інституту аспірантури в Академії, а також у створення докторантури з правом захисту. Ця форма підготовки наукових кадрів відкрила вільний доступ до «наукових вершин» вихованцям ХДАК, які раніше були змушені захищати кваліфікаційні роботи поза межами держави. Її наукова діяльність багатогранна, незупинна, у сумі вона така, що дорівнює здобуткам цілого колективу, отже, закономірно вона у 2006 р. призначається проректором з наукової роботи. На цій посаді наша героїня успішно працювала майже 15 років з неменшою продуктивністю, ніж у деканаті. За ці роки науковий ценз викладачів академії збільшився до 70 %, було захищено представниками різних наукових установ близько 40 докторських та 180 кандидатських дисертацій. ХДАК став одним з провідних центрів України з підготовки науково-педагогічних бібліотечних кадрів [33], а сама науковиця за цей час збагатилася власними публікаціями — 12 книг та 130 статей, сформувала власну наукову школу, підготувавши 3 докторів й понад 10 кандидатів наук.

Унікальна особистість і достойна людина, у якої була відсутня така неприємна риса, як пихатість, вона завжди залишалася простою і доступною. Відомий український бібліотекознавець Михайло Слободяник щиро написав: «Її не завадили набуті невпинною працею наукові ступені та звання, високі посади й нагороди. Вона — людина, симпатії і тяжіння до якої незмінні в усі часи: і в пору молодості, і в пору зрілості» [22, с. 34]. Вона активно працювала, навіть коли ворожі ракети з виттям пролітали над її будинком (він височить на північній околиці міста), оскільки завжди вірила в перемогу України.

У період з 2002 по 2006 рр. факультет бібліотекознавства та інформатики ХДАК очолювала доктор історичних наук, професор Валентина Олександрівна Ільганаєва — провідний бібліотекознавець та фахівець у галузі соціальних комунікацій, яка доклала багато зусиль щодо розроблення стратегій розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної освіти в умовах

інформатизації, посилення в її змісті соціокомунікативної парадигми [1]. Її докторська монографія «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку» (1996) вперше системно охарактеризувала еволюцію вищої бібліотечної освіти та заклала теоретико-методологічні засади її трансформації в нових соціокомунікаційних умовах.

Як авторка багатьох оригінальних та інноваційних навчальних дисциплін («Соціальні комунікації», «Інформаційний менеджмент і маркетинг», «Соціальна інформатика», «Інтелектуальні інформаційні системи», «Інформаційна аналітика», «Технологічний менеджмент в бібліотеці» та ін.) вона ініціювала модернізацію навчальних планів підготовки бібліотечних фахівців, посилення в їх змісті інформаційно-технологічної, економічної та управлінської складових. Як талановитий дослідник та управлінець В. Ільганаєва очолювала державні й регіональні науково-дослідні програми з централізації бібліотек (1983–1985), координації формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (1987–1989), реорганізації діяльності публічних бібліотек (2003–2004), створення корпоративного об'єднання міських масових бібліотек Харкова «PUBLIC NET» (2005–2007) [30].

Під її керівництвом активізується співпраця факультету з провідними бібліотеками регіону щодо розроблення актуальної науково-дослідної проблематики, пов'язаної з автоматизацією бібліотечної мережі, упровадженням інновацій у бібліотечно-інформаційну сферу, ведеться активна робота з налагодження зв'язків з випускниками факультету та роботодавцями, постійно проводяться науково-практичні семінари для бібліотечних фахівців регіону.

З 2002 р. на факультеті бібліотекознавства та інформатики ХДАК уведено підготовку бакалаврів, а з 2004 р. — магістрів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія». Їх навчання здійснювалося на базі сучасних інформаційних та інтернет-технологій, збільшується кількість комп'ютерних класів, оснащених спеціалізованим програмним забезпеченням, що дозволяло майбутнім фахівцям успішно опановувати автоматизовані бібліотечні системи і технології. Протягом усього періоду навчання студенти активно залучаються до науково-дослідної роботи, кращі випускники продовжують навчання в магістратурі та аспірантурі.

Як продуктивний науковець, авторка понад 200 наукових та навчально-методичних праць, генератор новаторських ідей, які часто випереджали свій час, Валентина Ільганаєва активно формує власну наукову школу: під її керівництвом у ХДАК було захищено 4 докторські та 20 кандидатських дисертацій зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», сформовано нову генерацію висококваліфікованих бібліотечних фахівців, як науковців, так і керівників бібліотек.

Суттєвим здобутком науково-дослідної роботи факультету стало ініціювання його провідними вченими під керівництвом проректора з наукової роботи Н. Кушнарєнко й декана факультету бібліотекознавства та інформатики В. Ільганаєвої введення до номенклатури наукових спеціальностей, за якими можуть здійснюватися захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук, нової інтегрованої наукової галузі — соціальні комунікації. У 2006 р. ця ініціатива була підтримана Кабінетом Міністрів України і ВАК України. Творчим колективом науковців факультету у складі Н. Кушнарєнко, В. Ільганаєвої, А. Соляник, І. Давидової було розроблено та оприлюднено проекти паспортів 5 нових наукових спеціальностей, їх формули і напрями досліджень, які увійшли до нової наукової галузі на основі спорідненості комунікаційно-об'єктних і комунікаційно-суб'єктних форм і видів діяльності у видавничій, бібліотечній, документальному забезпечення управління, інформаційно-аналітичній, архівній, музейній, мас-медіасферах.

З 2006 по 2014 рр. деканом факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК була випускниця бібліотечного факультету ХДІК, доктор педагогічних наук, професор Алла Анатоліївна Соляник, яка пройшла в Академії всі щаблі професійного зростання: від викладача — до проректора з наукової роботи. Як гідний представник наукової школи Наталії Кушнарєнко, її помічниця на посаді заступника декана факультету в 1999–2004 рр., Алла Соляник продовжувала розвиток кращих традицій харківської освітньо-наукової школи, намагаючись зберегти в змісті навчальних планів підготовки бібліотечних фахівців потужну загальногуманітарну складову, підкріплену ґрунтовною фаховою підготовкою, що спиралася на вагомі техніко-технологічні, управлінські, сервісні та соціокультурні бібліотечні інновації. Підсиленню розбудови науково-дослідної інфраструктури факультету сприяло започаткування й систематичне проведення авторитетних міжнародних наукових конференцій «Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань» (2009), «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (2010), міжнародного симпозіуму з проблем вищої інформаційної освіти (2013), стабільне видання фахового наукового збірника «Вісник ХДАК», налагодження сталої співпраці з Українською бібліотечною асоціацією та активна участь представників факультету в її щорічних книжкових і бібліотечних форумах.

Науково-педагогічний склад факультету забезпечував продуктивне функціонування аспірантури та спеціалізованої вченої ради з правом присудження наукового ступеня доктора (кандидата наук) зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство». Наслідуючи приклад лідерів харківської бібліотечної освітньо-наукової школи, А. Соляник

починає формувати власну наукову школу, серед членів якої — 2 доктори та 10 кандидатів наук / докторів філософії, двоє з яких — громадяни КНР.

Про сталість і постійну підтримку високого рівня науково-методичної та науково-дослідної роботи свідчить те, що викладачі факультету мали науковий пріоритет не лише в Україні, але й за її межами в дослідженні таких важливих проблем: «Теорія та історія соціальних комунікацій», «Українське книгознавство та історія книги», «Методологія та методика бібліотекознавства та бібліографознавства в Україні», «Бібліотечно-інформаційне виробництво та трансфер інновацій», «Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні та за кордоном», «Бібліотечне краєзнавство», «Статистика друку», «Інформаційний менеджмент і маркетинг», «Автоматизація бібліотечно-бібліографічних процесів», «Документознавство», «Електронні бібліотечно-інформаційні ресурси України», «Інноваційна бібліотечна політика» та ін. Високий кадровий потенціал професорсько-викладацького складу факультету, 100 % якого мали наукові ступені та вчені звання, дозволяв готувати фахівців для бібліотечно-інформаційної сфери на рівні кращих світових стандартів. Але зменшення престижу бібліотечної професії на ринку праці, залишковий принцип фінансування галузі культури призвели до поступового зменшення кількості здобувачів на факультеті, що змусило адміністрацію ХДАК провести реорганізацію факультету через об'єднання його з факультетом документознавства та інформаційної діяльності і створення на їх базі з 1 липня 2014 р. факультету соціальних комунікацій.

З 2014 по 2017 рр. деканом факультету соціальних комунікацій була доктор педагогічних наук, професор Людмила Яківна Філіпова, яка до цього з 1999 по 1914 рр. очолювала факультет документознавства та інформаційної діяльності ХДАК. Закінчивши у 1979 р. бібліотечний факультет Харківського державного інституту культури, Людмила Філіпова спеціалізувалася на бібліографознавчій проблематиці, але з опануванням бібліотеками інтернет-технологій захистила докторську дисертацію з теми «Бібліографічні системи України в інформаційно-комп'ютерному просторі: теорія, організація, технологія» (1999), розробила авторську навчальну дисципліну «Інформаційний сервіс в Інтернет». Після наукового стажування у 2000 р. в Іллінойському університеті (США) за темою «Впровадження Інтернет-технологій в бібліотеках України», Л. Філіпова проводила численні семінари та тренінги для слухачів післядипломної освіти, упроваджуючи авторську навчальну програму «Інтернет і бібліотеки», а також проект практичного курсу дистанційного навчання для підвищення кваліфікації бібліотекарів. Це сприяло покращенню техніко-технологічної складової підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців на факультеті соціальних комунікацій, розвитку нового наукового напрямку дисертаційних досліджень аспірантів факультету. Л. Філіпова сформувала потужну наукову

школу. Під її науковим керівництвом захищені 2 докторські та 12 кандидатських дисертацій, а серед її аспірантів були, зокрема, громадяни Китаю та Йорданії.

У 2017–2020 рр. деканом факультету соціальних комунікацій знов обрано А. Соляник, у 2020–2022 рр. факультет під її керівництвом розширив профіль підготовки фахівців, змінивши назву на факультет соціальних комунікацій та музейно-туристичної діяльності ХДАК. З 2016 р. А. Соляник уперше на конкурсній основі виборолася серед 6 претендентів посаду заступника голови Науково-методичної комісії в галузі культури і мистецтв Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, члена підкомісії із розроблення нового покоління стандартів вищої освіти з нової інтегрованої спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», що була уведена у 2016 р. оновленим «Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», та інтегрувала в собі зміст попередньо діючих спеціальностей «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія», «Документознавство та інформаційна діяльність». Стандарт для підготовки фахівців освітнього рівня «бакалавр» було введено в дію у 2018 р., для освітнього рівня «магістр» — у 2019 р., для освітньо-наукового рівня «доктор філософії» — у 2021 р. Деканом факультету було докладено значних організаційно-методичних та науково-педагогічних зусиль для розроблення цих стандартів та запровадження їх в освітній процес, оновлення на їх основі діючих освітніх програм та навчальних планів бібліотекознавчого профілю. Окрім реформування змісту підготовки фахівців на факультеті відбувалися й інституційні зміни: у 2017 р. у зв'язку з реформою освітньої спеціальності в ХДАК на базі двох існуючих кафедр документознавства та книгознавства, бібліотекознавства та інформаційно-аналітичної діяльності було створено єдину кафедру інформаційної, бібліотечної та архівної справи [31].

Попри суттєве зменшення контингенту здобувачів освіти, факультет нарощує науковий цenz і темпи продукування науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру. У 2020 р. вчена рада ХДАК офіційною ухвалою визнає інституціоналізацію та плідне функціонування на факультеті персональних наукових шкіл, у межах яких підготовлена велика кількість висококваліфікованих фахівців бібліотекознавчого профілю: наукова школа документології професора Н. М. Кушнарєнко; наукова бібліотечно-інформаційна школа професора А. А. Соляник; наукова школа соціальних комунікацій і документно-інформаційних систем професора І. О. Давидової; наукова інформаційно-документна школа професора Л. Я. Філіпової.

Початок широкомасштабної російської агресії на території незалежної України в лютому 2022 р. перервав євроінтеграційний поступ вищої бібліотечної освіти. ХДАК була змушена перейти на дистанційний формат навчання, велика кількість здобувачів та науково-педагогічних працівників вимушено переміститися з Харкова, який щоденно потерпав від ракетних обстрілів, у більш безпечні західні регіони країни та за кордон. Науково-педагогічні працівники мали турбуватися про збереження й захист матеріально-технічної бази Академії та вартісного комп'ютерного обладнання, почали активно опановувати інноваційні дистанційні платформи навчання, вчитися протистояти великій конкуренції з боку європейських університетів.

З 23.01.2023 р. у зв'язку з переходом А. Соляник на посаду проректора з наукової роботи ХДАК деканом факультету соціальних комунікацій і музейно-туристичної діяльності стає її заступник, випускниця ХДАК, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Наталя Анатоліївна Коржик. Її управлінський досвід роботи директором бібліотеки ХДАК у 2011–2014 рр., робота на посаді заступника декана факультету соціальних комунікацій у 2017–2022 рр. дозволили втримати та стабілізувати роботу колективу факультету у складний воєнний час, налагодити зв'язки зі студентами, що були розпоршені не лише по Україні, але й по багатьох європейських країнах.

З 1 липня 2023 р. в результаті реорганізації факультетів соціальних комунікацій і музейно-туристичної діяльності та культурології було створено факультет культурології та соціальних комунікацій, який теж очолила Наталя Коржик. Факультет забезпечує підготовку здобувачів за трьома освітніми рівнями (бакалавр, магістр, доктор філософії) за 8 спеціальностями, зокрема й за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа. Випусковій кафедрі цифрових комунікацій та інформаційних технологій під керівництвом доктора наук із соціальних комунікацій, професора О. Мар'їної вдалося зберегти ядро докторів наук зі спеціальності, інтелектуальними зусиллями яких було забезпечено функціонування трьох рівнів ступеневої вищої освіти, діяльність докторантури та спеціалізованої вченої ради з правом захисту докторських (кандидатських) дисертацій зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», стабільне видання фахового наукового збірника «Вісник Харківської державної академії культури», який, попри підготовку його випусків в умовах військових дій, щорічно демонстрував підвищення показників цитованості та міжнародного визнання.

Навіть після повномасштабного російського вторгнення в Україну наказом МОН України № 894 від 10.10.2022 р. терміном на три роки спеціалізованої вченої ради Д 64.807.02 було надано право приймати до розгляду

та здійснювати захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук із соціальних комунікацій за спеціальностями: 27.00.02 «Документознавство, архівознавство», 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство». Цей факт свідчить про те, що, попри надскладні умови воєнного стану, інтелектуальне ядро харківської освітньо-наукової школи було збережено й мобілізовано на виконання найважливіших завдань підготовки бібліотечних та науково-педагогічних кадрів для повоєнної відбудови України. Важливим свідченням незламності членів харківської бібліотекознавчої школи на освітньо-науковому фронті став захист у 2023–2025 рр. однієї докторської дисертації та семи дисертаційних досліджень на здобуття ступеня доктора філософії випускниками аспірантури ХДАК. Вони відбулися попри постійні ракетні обстріли рашистами Харкова, багатогодинні віялові відключення світла, невщухаючі повітряні тривоги. За результатами цих успішних захистів підготовлено 7 докторів філософії зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, з яких 5 — громадяни КНР.

Результати набору до аспірантури ХДАК у 2022–2025 рр. на освітньо-наукову програму «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» демонструють зростання попиту здобувачів освітнього ступеня доктора філософії на розроблення актуальних наукових проблем, пов'язаних із цифровою модернізацією бібліотек, опануванням ними можливостей штучного інтелекту в бібліотечних сервісах, перспективами застосування в бібліотеках засобів інтернету речей та хмарних технологій, вдосконаленням інформаційної архітектури та візуалізації даних у системах бібліотечного обслуговування, пошуком інструментів протистояння бібліотеками інфодеміям та ін.

У 2025–2026 н. р. факультет культурології та соціальних комунікацій здійснив успішний набір майбутніх бібліотекарів на оновлену спеціальність В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» на дві нові освітньо-професійні програми «Інформаційна діяльність» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та «Інформаційно-аналітична діяльність» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Активними зусиллями декана факультету Н. Коржик та завдяки її особистій участі в зарубіжних поїздках було розвинуто грантову та фандрейзингову діяльність, зміцнені міжнародні зв'язки ХДАК через реалізацію стажування та академічної мобільності науково-педагогічних працівників факультету у двох латвійських закладах вищої освіти: Відземському університеті прикладних наук (м. Валмієра, Латвія) та Латвійській академії культури (м. Рига, Латвія).

Таким чином, керівництво ХДАК протягом майже століття не помилялося у виборі й призначенні деканів. Особи, які обіймали цю посаду, відповідали вимогам керівника факультету, тобто мали якості лідера, організатора, енергійного менеджера, громадського діяча, вагомі наукові здобутки,

неабиякі педагогічні здібності, людяні риси і чесноти, були духовними і мужніми людьми в рішеннях і вчинках. Цікаво, що перебування на посаді заступника декана тих чи інших педагогів було «чистилищем» їх придатності до роботи декана.

Наукова розвідка щодо деканів ХДАК не закінчена. Навіть оприлюднені матеріали можуть бути суттєво доповнені. Водночас ще не розкриті імена багатьох керівників факультету. Виявлення, пошанування й визначення масштабу їхньої діяльності є оперативним завданням відтворення історії академії.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Харківської державної академії культури. Звіти про роботу за 1947–1952 навчальні роки. Особові справи: Васильченко М. П., Демченко М. С., Єгоров М. С., Ільганаєва В. О., Ключарьов С. П., Марченко Т. Ф., Мільман В. А., Фельдштейн М. М., Хропач О. М.
2. Бабкова Н. В. Запровадження вищої бібліотечної освіти в Україні у другій декаді ХХ ст. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2024. Вип. 65. С. 121–142.
3. Бачинська Н. А. Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні: етапи розвитку та характерні ознаки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 3. С. 57–67.
4. Березюк Н. М., Мільман В. А. Підготовка фахівців у Харківській державній академії культури без відриву від виробництва: історичний огляд. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2000. Вип. 3. С. 189–201.
5. Березюк Н. М., Соляник А. А. Олександр Артемович Майборода. *Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : (до 90-річчя ХДАК)* : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 17–22.
6. Волкова С. И. «Во всем хотелось ей дойти до самой сути...». *Фрідвева Надія Яківна (до 120-річчя від дня народження)* : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. акад. культури, Б-ка ; уклад.: С. В. Євсеєнко, Н. М. Березюк. Харків, 2015. С. 26–30.
7. Гуменчук А. Вища бібліотечно-інформаційна освіта: еволюційні трансформації та закономірності розвитку : монографія. Київ : Ліра-К, 2024. 284 с.
8. Демченко М. С. На допомогу пропаганді науково-атеїстичної літератури. *Бібліотекознавство та бібліографія* : зб. ст. Харків, 1964. Вип. 1. С. 36–46.
9. Євсєєв О. І., Виноградов А. П., Майборода О. А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті. *Учені записки / Харків. держ. бібл. ін-т. Харків, 1957. Вип. 3. С. 3–51.*
10. Єгоров М. С. Про зв'язок інтересу юного читача до природи з практичною діяльністю. *Бібліотекознавство та бібліографія* : міжвідом. респ. зб. Харків, 1972. Вип. 13. С. 95–102.
11. Кушнаренко Н. М. Вища бібліотечна освіта України в контексті гендерного підходу. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 43. С. 69–78.
12. Кушнаренко Н. М. Фундатор бібліотечної освіти в Україні. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2000. Вип. 2. С. 110–123.

13. Кушнарєнко Н., Соляник А., Березюк Н. Надія Яківна Фрідєва. *Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : (до 90-річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 10–14.*
14. Майборода А. Харьковский библиотечный институт. *Библиотекарь*. 1956. № 4. С. 32–34.
15. Майборода А. Харьковский государственный библиотечный институт. *Красный библиотекарь*. 1941. № 6. С. 34–37.
16. Оприщенко А. Л., Кравець Г. А. Піввіковий рубіж — наші здобутки і завдання. *Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвідом. наук.-метод. зб. Харків, 1979. Вип. 19. С. 12–20.*
17. Сєдих В. В. Анатолій Анатолійович Ашукін. *Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : (до 90 річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 22–28.*
18. Сєдих В. В. Фундатори вищої бібліотечної освіти в Україні. Декани бібліотечного факультету Харківської державної академії культури (1929–1979) : (до 95-річчя ХДАК). *Короленківські читання — 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVII Всеукр. онлайнної наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), м. Харків, 24–25 жовт. 2024 р. Харків, 2025. С. 373–386.*
19. Сєдих В. В. Х. Д. Алчевська і Н. Я. Фрідєва: зв'язки в просторі, просвітництві і часі. *Короленківські читання — 2014 «Бібліотеки, архіви, музеї: формування цифрового регіонального простору» : матеріали XVII міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 8 жовт. 2014 р. Харків, 2015. С. 246–260.*
20. Сєдих В. В., Щєрбїніна О. П. Віктор Тимофійович Витяжков як педагог і вчений : до 90-річчя ХДАК. *Короленківські читання — 2019 «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» : матеріали XXII Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 24–25 жовт. 2019 р. Харків, 2020. С. 78–86.*
21. Сєдих В. В., Щєрбїніна О. П. Віктор Тимофійович Витяжков. *Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : (до 90-річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 48–54.*
22. Слободяник М. Наталя Миколаївна Кушнарєнко. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 33–38.
23. Соляник А. А. Визнаний учений, педагог, лідер. *Вісник Книжкової палати*. 2000. № 9. С. 42–43.
24. Соляник А. А. Давид Мойсейович Лекаренко. *Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : (до 90-річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 14–17.*
25. Соляник А. А. Сила любові до служіння науці. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 10. С. 31–34.
26. Фрідєва Н. Я., Балака Д. А. Изучение читателя : опыт методики / под ред. М. А. Смушковой. 2 изд., испр. и доп. М. ; Л., 1928. 158 с.
27. Фрідєва Н. Я. За перевірку боездатності теоретичного фронту бібліотекознавства (в порядку самокритики). *Бібліотека у соціалістичному будівництві*. 1933. № 3. С. 27–31.
28. Фрідєва Надія Яківна (до 120-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. акад. культури, Б-ка ; уклад.: С. В. Євсеєнко, Н. М. Березюк ; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко. Харків, 2015. 74 с.

29. Харківська державна академія культури : до 75-річчя з дня заснування : монографія / В. М. Шейко та ін. Харків, 2004. 296 с.
30. Харківська державна академія культури : до 90-річчя з дня заснування : монографія / В. М. Шейко та ін. Харків : ХДАК, 2019. 253 с.
31. Харківська державна академія культури : до 95-річчя з дня заснування : монографія / авт. кол.: Н. Рябуха та ін. Харків : ХДАК, 2024. 253 с.
32. Харьковский государственный институт культуры : монография. 1929–1979 / под ред. А. Л. Оприщенко. Харьков, 1979. 72 с.
33. Шейко В. М., Соляник А. А. Гордість харківської бібліотечної науково-освітньої школи. *Кушнарєнко Наталя Миколаївна : (до 70-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч.* / Харків. держ. акад. культури, Б-ка ; уклад.: С. В. Євсеєнко, О. М. Левченко, О. С. Хижна ; ред. Т. О. Кирпа. Харків, 2020. С. 7–14.